

Виховний потенціал дитячих будинків сімейного типу в Україні

І. О. Чайка

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: super_irinka@i.ua

Paper received 21.08.2016; Accepted for publication 01.09.2016.

Анотація. У статті розглянуто дитячий будинок сімейного типу як форму сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проаналізовано особливості функціонування такої сім'ї та її вплив на формування і розвиток особистості дитини-сироти.

Ключові слова: дитячий будинок сімейного типу, сімейна форма виховання, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування.

Позитивний міжнародний досвід впровадження альтернативних (сімейних) форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зумовив поступову відмову держав, що мають гуманістичне спрямування соціальної політики, від інтернатних форм. Нині у таких державах спостерігається орієнтація на створення та підтримку сімейних форм виховання дітей, що лишилися без батьківської опіки.

Усиновлення дітей-сиріт та оформлення опіки (піклування) в Україні були і залишаються пріоритетними формами влаштування дитини. Але водночас визначення державних пріоритетів сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створило передумови розвитку в Україні відносно нових соціальних інститутів: дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей.

Свого часу на необхідності сімейного виховання як оптимальної умови гармонійного розвитку дитини постійно наголошували видатні педагоги-гуманісти – Г. Гмайнер, П. Лесгафт, О. Макаренко, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський. На даному етапі розвитку наукової думки дослідженими є питання впровадження сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (М. Василькова, Н. Дворянцева, А. Довгалевська, Л. Дробот, Л. Єременко, Л. Кузьменко, Л. Смагіна), закладені теоретичні (Г. Бевз, І. Пеша, Т. Бондаренко, Н. Комарова,) і правові (О. Карпенко, В. Москалюк) основи дослідження функціонування дитячих будинків сімейного типу, вивчають питання динамічного розвитку дитячого будинку сімейного типу (Л. Волинець, І. Доля, Г. Лактіонова, І. Пеша). Проте, незважаючи на пильну увагу дослідників до зазначених проблем, певні аспекти цієї проблеми залишаються відкритими та доволі дискусійними.

Зважаючи на актуальність проблеми виховання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в умовах дитячого будинку сімейного типу, поставлено за мету визначити особливості та ефективність його функціонування.

Виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, у дитячому будинку сімейного типу можна розглядати як делегування державою батькам-вихователям права на їх виховання та утримання. Це передбачає здійснення контролю з боку держави щодо того яким чином батьки-вихователі виконують зобов'язання, взяті на себе відносно вихованців. Такий контроль, згідно положень, поклада-

ється на місцеві органи опіки та піклування та служби у справах дітей.

Укладання угоди між адміністративними органами і батьками-вихователями накладає на представників обох сторін певні права й обов'язки. Так, орган виконавчої влади зобов'язаний виділяти грошові виплати на утримання вихованців, надавати всіляку допомогу сім'ї, виплачувати батькам-вихователям грошову винагороду. Водночас представники органів виконавчої влади мають право контролювати умови виховання, утримання дитини, і якщо вони не виконуються, мають право розірвати угоду з батьками-вихователями.

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менше п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (Сімейний кодекс України, стаття 256-2). Функціонування дитячих будинків сімейного типу регулюється Положенням про дитячий будинок сімейного типу, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 564 від 26 квітня 2002 р. Батьки-вихователі – особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (Положення про дитячий будинок сімейного типу). Батьки-вихователі несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дітей. Вони є законними представниками вихованців і захисниками їх прав та інтересів у всіх органах, установах та організаціях без спеціальних на те повноважень.

Метою створення дитячих будинків сімейного типу є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Суттєва відмінність дитячого будинку сімейного типу від прийомної сім'ї – кількість дітей, які влаштовуються на виховання. Виховання та влаштування більше п'яти дітей у сім'ю, за умови створення дитячого будинку сімейного типу, вимагає від батьків більшої підготовки, переорієнтації такої родини в першу чергу на виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. Тому обов'язковою умовою створення дитячого будинку сімейного типу є проходження батьками-вихователями курсу підготовки для кандидатів на створення дитячих будинків сімейного типу, проведення якого забезпечують обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Основне

завдання навчання: підготувати батьків до виконання нових соціальних ролей – вихователів дітей, позбавлених батьківського піклування. Батьки функціонуючих дитячих будинків сімейного типу мають раз на п'ять років проходити курс періодичної підготовки, проведення якого забезпечують обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Сім'я може отримати статус дитячого будинку сімейного типу лише за умови прийому на виховання п'яти та більше дітей, позбавлених батьківського піклування. Але згідно із Положенням про дитячий будинок сімейного типу кількість дітей у сім'ї (як рідних, так і прийомних) не повинна перевищувати 10 осіб, зважаючи на необхідність створення оптимальних умов для їх повноцінного виховання та розвитку. Вихованці перебувають у дитячому будинку сімейного типу до досягнення ними повноліття, а у разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I-IV рівнів акредитації – до його закінчення (але не пізніше досягнення ними 23-річного віку).

Як відомо, від існуючих форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячий будинок сімейного типу відрізняється перш за все тим, що держава надає сім'ї, яка бере на виховання дітей, матеріальну та соціальну підтримку. Необхідною умовою є підготовка кандидатів на створення дитячого будинку сімейного типу до соціальної ролі вихователів прийомних дітей, що забезпечується проходженням ними системи відповідної підготовки (тренінг-курс з підготовки кандидатів).

Також однією із умов створення дитячого будинку сімейного типу є надання родині житлової площі, що дозволяє забезпечити гармонійний розвиток дітей, гарантує кожному вихованцю, а також рідним дітям батьків-вихователів, нормальні умови життя і розвитку.

Умови забезпечення дитячого будинку сімейного типу жилим приміщенням визначаються в статті 46-1 Житлового кодексу України. Місцева державна адміністрація поза чергою має надати батькам-вихователям індивідуальний будинок або багатокімнатну квартиру. Користування наданим житловим приміщенням здійснюється в порядку, встановленому законодавством для користування службовими приміщеннями. Житлове приміщення має бути обладнане необхідними меблями, побутовою технікою та іншими предметами тривалого вжитку, перелік яких визначається органом, який прийняв рішення про створення дитячого будинку сімейного типу. Угода на створення дитячого будинку сімейного типу передбачає визначення умов, за якими сім'ї надається житлове приміщення, правила користування житлом, питання врегулювання захисту житлових прав батьків-вихователів та членів їхньої сім'ї.

Також дитячому будинку сімейного типу має бути надана в користування земельна ділянка для ведення садівництва та городництва поблизу місця його знаходження, а також транспортний засіб. Умови передачі й користування земельною ділянкою та транспортом визначаються угодою про створення дитячого будинку сімейного типу.

Діти, які виховуються в дитячих будинках сімейного типу, не втрачають статусу дитини-сироти та

дитини, позбавленої батьківського піклування, що передбачає дію пільг, які гарантуються державою таким дітям: при отриманні житлової площі, перебуваючи на навчанні, матеріальної підтримки тощо. У випадку, якщо за дитиною закріплено майно та житло, воно зберігається до досягнення вихованцем повноліття, відповідальність за його збереження покладається на органи опіки та піклування за місцем знаходження майна. За вихованцями зберігаються раніше призначені аліменти, пенсії, інші виплати. Суми коштів, що належать вихованцям як пенсія, аліменти чи інші види державної допомоги, переходять у розпорядження батьків-вихователів і витрачаються на утримання вихованців.

Також за дітьми залишаються пільги, встановлені законодавством для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Передусім це стосується питання оздоровлення, коли діти-сироти у першочерговому порядку забезпечуються безкоштовними путівками в табори та санаторії. Враховуючи стан здоров'я дітей, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу, це питання є дуже актуальним.

При влаштуванні дітей до дитячого будинку сімейного типу сімейних правовідносин не виникає – вихованці мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, якщо це не суперечить їх інтересам і не заборонено рішенням суду. Форму такого спілкування визначають органи опіки та піклування за погодженням з батьками-вихователями та за участю соціального працівника, який здійснює соціальний супровід, на підставі аналізу родинних взаємин і причин, через які дитина втратила батьківське піклування. На етапі створення дитячого будинку сімейного типу є потреба психологічної підготовки батьків-вихователів з приводу можливості тимчасового перебування дитини у родині чи навіть повернення її до біологічних батьків, що диктує необхідність контактів з ними та іншими родичами. Якщо батьки-вихователі психологічно готові вирішувати питання про місцеперебування дитини-вихованця, виходячи насамперед із її інтересів, то у процесі виховання вони будуть враховувати необхідність налагодження стосунків із родичами дитини, збереження зв'язків із біологічними батьками. Це питання має стати одним із основних при проведенні бесід з батьками-вихователями на початку їх соціально-виховної роботи. Збереження правових зв'язків вихованця дитячого будинку сімейного типу і біологічних батьків, якщо вони не втратили своїх прав, є особливістю, що впливає на характер взаємин між вихователями та вихованцями.

З огляду на кількість дітей, які виховуються в родині, у дитячому будинку сімейного типу один із батьків (як правило, мати) не працює і займається вирощуванням справ великої родини. Враховуючи необхідність пенсійного забезпечення батьків, які займаються вихованням дітей, Положенням про дитячий будинок сімейного типу передбачено здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування та збору на обов'язкове державне пенсійне страхування батьків-вихователів. Сплата внесків проводиться із суми грошового забезпечення. Період, протягом якого особи вважалися батьками-

вихователями у дитячому будинку сімейного типу, зараховується до їх загального трудового стажу. Проте до цього часу питання пенсійного забезпечення батьків-вихователів остаточно не вирішено, оскільки не розроблено практичного механізму нарахування трудового стажу. Професії «батько-вихователь», «мати-вихователь» законодавчо не визнані і не визначено, яким закладом і на підставі яких документів трудовий стаж має фіксуватися у трудових книжках батьків.

Однією з особливостей функціонування дитячого будинку сімейного типу є матеріальна підтримка з боку держави. До 2006 р. таке фінансування на дітей-вихованців проводилося із місцевих бюджетів і розраховувалися відповідно до матеріального забезпечення вихованців інтернатних закладів. Один із батьків-вихователів отримував грошову винагороду, що розраховувалася відповідно до посадових окладів працівників інтернатних закладів. Починаючи з 2006 року соціальні виплати на дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї фінансуються з державного бюджету. Це дало позитивний імпульс розвитку цих соціальних інститутів. Механізм фінансування дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей регулюється Порядком призначення й виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» у 2006 році (постанова Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2006 р. № 106).

Відповідно до законодавства дитячим будинкам сімейного типу може надаватися матеріальна, фінансова й інша благодійна допомога підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, громадськими об'єднаннями, фондами, фізичними особами. Залучення позабюджетних коштів дозволяє покращити умови розвитку й виховання дітей, і така практика широко використовується в регіонах.

Однією із специфічних відмінностей дитячих будинків сімейного типу від усиновлення та опіки (піклування) є державна соціальна підтримка таких сімей, що реалізується у формі соціального супроводу. Згідно до Порядку соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу соціальне супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу – це вид соціальної діяльності, що передбачає надання спеціалістом (або групою спеціалістів) центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у співпраці з фахівцями інших установ, організацій та закладів комплексу юридичних (правових), психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг, спрямованих на забезпечення належних умов функціонування прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу. Соціальний супровід дитячих будинків сімейного типу здійснюється спеціалістами центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Один з напрямів діяльності соціального працівника з дитячим будинком сімейного типу – посередницька діяльність між батьками-вихователями та службами, які захищають права дитини, налагодження співпраці

з різними фахівцями для забезпечення якнайкращих умов виховання дитини в сім'ї.

Крім питань щодо проблем розвитку, виховання, здоров'я, поведінки дитини, порушуються і такі, які дозволяють визначитися, що саме необхідно зробити для вирішення тієї чи іншої проблеми і яких спеціалістів слід залучати. На основі інформацію про дитину, яка влаштовується у сім'ю, складається план соціального супроводу вихованця.

Основним критерієм визначення ефективності сімейного виховання дитини-сироти можна визначити рівень її адаптації у дорослому житті відповідно до вимог розвитку суспільних відносин. Оцінка виховної роботи повинна залежати від того, наскільки успішно зуміли батьки-вихователі підготувати дитину самостійно діяти і приймати рішення, виходячи із того, що самостійність, творча ініціатива і соціальна відповідальність стають визначальними рисами виховного процесу на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Розширення мережі дитячих будинків, як необхідна умова захисту прав дітей, позбавлених рідної родини, на сімейне виховання, потребує формування системи спеціалізованих соціальних служб зорієнтованих на підготовку, підтримку та соціальний супровід виключно сімейних форм влаштування дітей-сиріт.

Дитячий будинок сімейного типу як інститут виховання дітей-сиріт є не дитячим закладом особливого типу, тобто дитячим будинком, а є багатодітною сім'єю, що забезпечує вихованцям сімейне оточення та виховання. Виховний потенціал дитячого будинку сімейного типу, як форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, має об'єктивні переваги перед іншими соціальними інститутами(перш за все інтернатного типу), виходячи із таких міркувань:

- природність процесу виховання;
 - основою виховного впливу є емоційний контакт дитини з батьками-вихователями, який базується на довірі дітей до дорослих;
 - виховання в малій групі найповніше відповідає вимозі поступового залучення дитини до соціального життя;
 - тривалість виховного впливу батьків-вихователів на прийомних дітей;
 - комплексний підхід у вихованні;
 - індивідуальний підхід до кожної дитини;
 - взаємозацікавлений характер стосунків вихователів та вихованців;
 - контроль за негативними проявами та негативними впливами як серед дітей, так і зовнішніх факторів (однolitки, засоби масової інформації, література тощо).
- Досвід функціонування дитячих будинків сімейного типу в Україні засвідчує, що їхні соціальні функції як соціального інституту не відрізняються від функціонування звичайної біологічної сім'ї. Водночас є ряд особливостей, притаманних лише дитячому будинку сімейного типу:
- батьки біологічно не пов'язані з прийомними дітьми;
 - батьки-вихователі повинні виконувати обов'язки не тільки вихователів, а й господарів великої родини;

- перед сім'єю постають завдання щодо корекції та компенсації вад розвитку вихованців,
- відставання та занедбаності здоров'я, а також подолання наслідків психічних травм.

У дитячому будинку сімейного типу формування особистості дитини відбувається в природних умовах,

вплив батьків-вихователів на світогляд і самоусвідомлення дитини виконує домінуючу роль. Сімейне оточення формує у дитини морально-етичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтації, тобто усі ті якості, які формують індивідуальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дитячі будинки сімейного типу як особлива форма сімейної опіки над дітьми-сиротами, позбавленими батьківського піклування (І. В. Пеша) // Український соціум. - 2012. - № 1 (2). - С.72-80.
2. Доля І. М. Дитячі будинки сімейного типу: механізм подолання соціального сирітства в Україні / І. М. Доля // Стратегічні пріоритети. - 2009. - №2(11). - С. 195-199.
3. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».
4. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства : зб. стат./ [відп. за випуск І. В. Калачова]. - К. : Державний комітет статистики України, 2010. - 76 с.
5. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. / Г. М. Бевз, Т. В. Бондаренко, Н. М. Комарова, І. В. Пеша та ін. К.: Держсоцслужба, 2006. – Кн. 2. 180 с.
6. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. А. Й. Капської. – Київ: Центр навчальної літератури, 2009. – 412 с.

REFERENCES

1. Family-type children's homes as a special form of family care for phans deprived of parental care (I. V. Pesh) // Ukrainian society. - 2012. - №1 (2). - P. 72-80.
2. Dolia I. M. Family-type homes: a mechanism to overcome social orphanhood in Ukraine / I. M. Dolia // Strategic priorities. – 2009. - №2(11). – P. 195-199.
3. The Law of Ukraine «About ensuring organizational and legal conditions for social protection of orphans and children deprived of parental care».
4. Protecting child ren in need of special attention of society: collection of articles / [responsible for issue I. V. Kalachova]. – K. :State Statistics Committee of Ukraine, 2010. – 76 p.
5. Guidance for social workers on training and social support to foster families and family-type children's homes: In 2 books / H. M. Bevez, T. V. Bondarenko, N. M. Komarova, I. V. Pesh etc. K. :State Social Services, 2006. – Book 2. 180 p.
6. Social Pedagogy: Textbook / Ed. prof. A. J. Capska. – Kyiv Center of education alliterature, 2009. – 412 p.

Educational potential of family-type homes in Ukraine

Chaika I.

Abstract. This article deals with family-type children's home as a form of family upbringing of orphans and children deprived of parental care. The features of this family operation and its impact on the formation and development of the child orphaned.

Keywords: *family-type children's home, family care, orphans, children deprived of parental care.*

Воспитательный потенциал детских домов семейного типа в Украине

И. А. Чайка

Аннотация. В статье рассмотрен детский дом семейного типа как форма семейного воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. Проанализированы особенности функционирования такой семьи и ее влияние на формирование и развитие личности ребенка-сироты.

Ключевые слова: *детский дом семейного типа, семейная форма воспитания, дети-сироты, дети, лишенные родительской опеки.*